

FTAMP 04.21.31

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.3-21>

М.Б. Сыздықова¹, А.Т. Әбдіраманова², В.Т. Енсеева³

^{1,2}Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

³І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті Талдықорған, Қазақстан

E-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru, abdiraman75@mail.ru, Vensulu@mail.ru

ORCID: 0000-0003-2944-9672, 0000-0001-8995-1619, 0000-0002-7360-5743

ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ РӨЛІ (Оңтүстік Қазақстан өңірлері мысалында)

Аңдатпа. Біз бұл мақалада қоғамымыздағы күнделікті өмір сүру барысында қолданып жүрген дәстүрлі және инновациялық мәдениеттіміз бен құндылықтарымызды саралап, салыстырмалы тұрғыда талқылаймыз. Талдау барысы «Қазақстанның оңтүстік өңірлеріндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтар үдерістерін мәдени талдау» жобасы аясында жүргізілген әлеуметтік зерттеудің нәтижелеріне негізделеді. Дәстүр мен жаңашылдық арақатынасы, мәдени әлемдер арасындағы айқын үйлесімдік өте күрделі үдеріске жатады және оның орындалуы көп шарттарды қажет етеді. Өткенге оралу, өшкенді жандыру, діни қайта өрлеу, шашыраған құндылықтарды түгендеу белсенді модернизация және жаппай батыстандыру аймағында өзгерістерге ұшырауда. Ұлттық мәдениет барынша қалыптасқан жүйе болғанымен, жаһандану аясында оның өзгеріске ұшырауы, ерекшелігінің сақталуы мен даму мүмкіндіктері де пайда бола бастайды. Қазақтың дәстүрлі мәдениеті батыстық емес құндылықтарға: тұлғааралық қатынастардың түпнегізділігіне, әрекеттенуші құндылықтардың тұрақтылығына, рухани реттеудің салмақтылығына негізделген. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасындағы отбасылық мәдени үрдістердің кейбір бағыттары өзінің табиғи болмысынан ауытқып, батыстық үлгілерге еліктеуге талпыну байқалады. Бұл жас ұрпақтың ұлттық талғамын әлсіретеді, ұлтты дәстүрлі төл мәдениеттен бірте-бірте ығыстыра алады. Осындай еліктеушілік ұлттық мәдениетке, әсіресе жастардың сана-болмысына, кері әсер етеді, ұлттық тәрбиеліліктің этика – эстетикалық маңызы кемиді. Мақалада, жаһандану барысында өзгерістерге ұшырап жатқан дәстүрлеріміздің ұлт болашағына және халықтың әлеуметтік жағдайына тигізетін әсеріне сараптама жасалады. Қазіргі дамушы қоғамда дәстүрлі және инновациялық мәдениеттің проблемалары ерекше орын алады. Дәстүрлі және инновациялық мәдениеттің үйлесімділігі, бір жағынан дамудың, екінші жағынан қоғам үшін уақытпен тексерілген ең маңызды құндылықтарды сақтаудың кепілі болып табылады. Дәстүрлі мәдениетіміздің адам өміріне маңыздылығы және олардың орнын басып жатқан инновациялық мәдениеттіміздің арасындағы байланыстарды зерттеу маңыздылығы туындауда. Мақалада бұл мәселе дәстүрлі негіздерді сақтау ұлттық бірегейлікті сақтаудың қажетті шарты болып табылатын көпұлтты қоғам контекстінде қарастырылады.

Алғыс: Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырған. Грант АР19677146. «Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі этникалық азшылықтардың ұлттық бірегейлену үдерістерін кросс-мәдени және аксиологиялық талдау» ғылыми жобасы аясында дайындалды.

Кілт сөздер: Дәстүрлер, инновациялар, көпұлтты қоғам, әлеуметтік-мәдени даму, ұлттық бірегейлік, тұлғаны қалыптастыру.

М.Б. Сыздыкова¹, А.Т. Абдираманова², В.Т. Енсеева³

^{1,2} Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан.

³ Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан

E-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru, abdiraman75@mail.ru, Vensulu@mail.ru

ORCID: 0000-0003-2944-9672, 0000-0001-8995-1619, 0000-0002-7360-5743

Роль традиционных и инновационных ценностей в обществе (на примере регионов Южного Казахстана)

Аннотация. В этой статье мы проанализируем и сопоставим нашу традиционную и инновационную культуру и ценности, которые мы используем в повседневной жизни нашего общества. Ход анализа основывается на результатах социологического исследования, проведенного в рамках проекта «Культурный анализ процессов традиционных и инновационных ценностей в южных регионах Казахстана». Соотношение традиций и новизны, четкая гармония между культурными мирами относятся к очень сложному процессу, и его выполнение требует больших усилий. Возвращение в прошлое, разжигание угасания, религиозное возрождение, инвентаризация разбросанных ценностей претерпевают изменения в зоне активной модернизации и массовой вестернизации. Несмотря на то, что национальная культура является наиболее устойчивой системой, на фоне глобализации начинают появляться возможности ее трансформации, сохранения специфики и развития. Казахская традиционная культура базируется на западных ценностях: первостепенности межличностных отношений, стабильности действующих ценностей, серьезности духовной регуляции. На сегодняшний день некоторые направления семейных культурных тенденций в Республике Казахстан отклоняются от своей природной идентичности и стремятся подражать западным образцам. Это ослабляет национальные вкусы молодого поколения, может постепенно вытеснить нацию из традиционной культуры коренных народов. Такое подражание негативно влияет на национальную культуру, особенно на сознание молодежи, снижается этическое-эстетическое значение национального воспитания. В статье проводится анализ влияния наших традиций, которые претерпевают изменения в ходе глобализации, на будущее нации и социальное положение населения. В современном развивающемся обществе особое место занимают проблемы традиционной и инновационной культуры. Гармония традиционной и инновационной культуры, с одной стороны, является гарантом развития, с другой-сохранения важнейших ценностей, проверенных временем для общества. Возрастает значение традиционной культуры для жизни человека и важность изучения связей между нашей инновационной культурой, которая их заменяет. В статье этот вопрос рассматривается в контексте многонационального общества, где сохранение традиционных основ является необходимым условием сохранения национальной идентичности.

Благодарности: Научная статья профинансирована Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан. Грант подготовлен в рамках научного проекта AP19677146. «кросс-культурный и аксиологический анализ процессов национальной идентичности этнических меньшинств в южном регионе Казахстана».

Ключевые слова: традиции, инновации, многонациональное общество, социокультурное развитие, национальная идентичность, формирование личности.

М.Б. Syzdykova¹, А.Т. Abdiramanova², V.T. Enseeva³

^{1,2} Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

³ Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov Taldykorgan, Kazakhstan

E-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru, abdiraman75@mail.ru, Vensulu@mail.ru

ORCID: 0000-0003-2944-9672, 0000-0001-8995-1619, 0000-0002-7360-5743

The role of traditional and innovative values in society (on the example of the regions of South Kazakhstan)

Abstract. In this article we will analyze and compare our traditional and innovative culture and the values that we use in the daily life of our society. The course of the analysis is based on the results of a sociological study

conducted within the framework of the project «Cultural analysis of the processes of traditional and innovative values in the southern regions of Kazakhstan». The ratio of tradition and novelty, a clear harmony between the cultural worlds belong to a very complex process, and its implementation requires great conditions. The return to the past, the incitement of extinction, religious revival, inventory of scattered values are undergoing changes in the zone of active modernization and mass Westernization. Despite the fact that national culture is the most well-established system, against the background of globalization, opportunities for its transformation, preservation of specificity and development are beginning to appear. Kazakh traditional culture is based on non-Western values: the primacy of interpersonal relations, the stability of existing values, the seriousness of spiritual regulation. To date, some areas of family cultural trends in the Republic of Kazakhstan deviate from their natural identity and seek to imitate Western models. This weakens the national tastes of the younger generation, may gradually displace the nation from the traditional culture of indigenous peoples. Such imitation negatively affects the national culture, especially the consciousness of young people, the ethical and aesthetic significance of national education decreases. The article analyzes the impact of our traditions, which are undergoing changes in the course of globalization, on the future of the nation and the social situation of the population. In today's developing society, the problems of traditional and innovative culture occupy a special place. The harmony of traditional and innovative culture, on the one hand, is a guarantee of development, on the other - the preservation of the most important values, time-tested for society. The importance of traditional culture for human life is increasing and the importance of studying the links between our innovative culture, which replaces them. The article considers this issue in the context of a multinational society, where the preservation of traditional foundations is a necessary condition for the preservation of national identity.

Acknowledgments: The scientific article was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan. The grant was prepared within the framework of the scientific project AP19677146 «Cross-cultural and axiological analysis of the processes of national identity of ethnic minorities in the southern region of Kazakhstan».

Keywords: traditions, innovations, multinational society, socio-cultural development, national identity, personality formation.

1. Кіріспе

Қазіргі мәдениеттану ғылымында мәдениеттің үш негізгі тұжырымдамасы кеңінен таралды: *технологиялық* (мәдениет қоғамдық өмірдің өндірісі мен көбеюінің белгілі бір деңгейі тұрғысынан қарастырылады); *белсенділік* (мәдениет бүкіл қоғамда көрінетін адам өмірінің тәсілі мен нәтижесі ретінде көрінеді); *құндылық* (аксиологиялық) (мәдениет борыштың қандай да бір идеалы ретінде бар және нақты нәрсеге қол жеткізу, іске асыру) Жалпы, бұл ұғымдар бір – біріне қарсы емес және мәні бойынша да балама емес.

XX ғасырдың аяғында әлемдік мәдениеттердің интеграция процестері тез дами бастады. Бір жағынан, жаһанданудың, мәдени біртектіліктің әсерінен дәстүрлі мәдениеттердің жойылуы байқалады, ал екінші жағынан, әртүрлі мәдениеттердің тасымалдаушыларының байланысы, олардың мәдени полифониясы байқалады, бұл, керісінше, егіз құндылықтарды қабылдауға ықпал етеді.

Атап айтқанда, мәдениетаралық өзара іс-қимыл проблемаларының тұтас кешені пайда болды: транскультурализм, мәдени плюрализм, мәдениет тілдерін аудару, өркениеттер қақтығысы. Қазіргі әлемдік қоғамдастық көпмәдениеттілікке ұмтылады, ол үшін басқа мәдени модельдерді түсінуді қажет ететін басқасына дұрыс көзқарас қалыптастыру қажет.

Жалпы, құндылық дегеніміз объектінің жағымды немесе жағымсыз жақтарын білдіретін әлеуметтік танымдық ұғым. Рухани құндылықтарға қоғамдағы ой-

лау мен бағалау, мақсат және оған жетудің жолдары, қоғамда басқару мен онда кездесетін түрлі нормалар жатады. Құндылықтар жалпы өмірге, еңбектің түрлері мен адам іс-қызметінің салаларына, өмірінің мәніне т.б. баға беру қатынасынан тұрады. Ендеше, жеке адам да, ұлт та өзін қоршаған заттық және рухани әлемді құндылықтылық тұрғысынан бағалайды. Жоғарыда айтылғандардың танымдық тұрғыдан алғанда «болмыс» деп аталатын ұғымның мәнін құрайды. Еліміздің стратегиясында әлем ауыр дүниетанымдық және құндылық дағдарысты бастан кешіріп отырғандығы өркениеттер қақтығысы, тарихтың ақыры, мультимәдениеттің күйреуін жариялайтын үндердің жиі естілетіндігі, сондықтан жылдар бойы сыннан өткен құндылықтарымызды қорғаудың маңыздылығы айтылған («Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты). Жалпы, ұлттың рухани болмысы ұлтқа тән құндылықтардан тұрады. Ол тіл, діл, дін, өнер, білім мен ғылым, әдет – ғұрып, салт – сауық, еңбекке деген қатыс, қоғамның жеке мүшелерінің жауапкершілігі және өз мүмкіндіктері мен шамаларын бағамдаулары. Қазіргі жаһандану заманында азат ой, болашаққа деген сенім, ұлттық мүдде, рух пен намыс, ынтымақ, бәсекеге қабілеттілік сияқты сапаларсыз ұлттық құндылықтарды сақтау да, қорғау да және еселеу де мүмкін емес.

Құндылықтарды құлдыратпауда жергілікті, республикалық деңгейлердегі ақпарат құралдар мен мерзімді баспасөздің де алатын орны зор.

Бір кезде «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» деген тақырыпта мақалалар баспа беттерінде жарық көрген болатын (Ансабаева, 2017: 3). Озығы бар деген ұғымға қоғам дамуына кедергі келтірмейтін кейбір әдет-ғұрыптар жататын. Мәселен, үлкен кісіге ізет көрсетіп сәлем беру, сөзін бөлмеу, өтірік, мақтаншақтықты қолдамау, отбасының берекелі болуы, араласып жүргендермен дұрыс қарым-қатынас жасау, т.б. мәселен, қазіргі кезде белең алған «гендер пати», «түрлі-түсті икештер», «хеллоуин», «бал айы», «қыздың қолын тізерлеп сұрау», «hens party (девичник)», «торт үрлеу», «әйелдің босануына күйеуінің серіктес болып қатысуы» сынды инновациялық құндылықтарға негізделген бірнеше жаңадан енген дәстүрлеріміз бар. Бұл жаңа дәстүрлердің барлығы дерлік отбасының ынтымақтастығы мен бірлігіне, отбасының берекесін қалыптастыруға негіз болып келеді. Алайда, бұл жаңадан енген дәстүрлеріміз біздің бұрыннан келе жатқан кейбір дәстүрлерімізді ұмыттыруы мүмкін. Мәселен, қазақтың бұрыннан келе жатқан, бірақ, қазір ұмытылып бара жатқан дәстүрлерінің бірі «құрсақ тойдың» орнына «гендер пати» сияқты Батыстан келген дәстүр басып отыр. Мұндай жаңадан енген жаңаша дәстүрлер, қазіргі кезде инновациялық құндылықтарымызды толықтырып отыр. Олай дейтін себебіміз, бұл жаңадан енген дәстүрлерде адамдар арасындағы қарым-қатынастарға әсер етеуде. Бұл жаңа дәстүрлер отбасылық, туыстық, достық қарым-қатынастағы адамгершілік, бауырмалдық сияқты құндылықтарды дамытуға негізделген деп айта аламыз. Мысалы, «гендер пати» дәстүрі болашақ сәбидің жынысын анықтауға негізделген, ал түрлі-түсті кештер жақындар арасындағы қарым-қатынасты нығайтуға, ер адамның босану процесіне қатысуы отбасына деген қамқорлықтың, бірліктің негізі ретінде қолданылып жүрген жаңаша дәстүрлер болып табылады. Бұл жаңадан енген дәстүрлер көбінесе заманауи отбасыларда кеңінен қолдау табуда. Біз жүргізген зерттеу нәтижелері бұл тезисті растап отыр (4-кесте).

Сонымен қатар, бұрыннан келе жатқан әдет-ғұрыптар ішінде күні өткен, кер-тартпалық рөл атқаратын дәстүрлер де бар. Бір заманда қазақ арасында қыз алып, үйлену үшін «қалың мал» төлеу тәртібі болған. Соның нәтижесінде, байлығы мол адамдар екі-үш әйелдің үстіне таңдап, жас қызға үйлену кәдесі орын алған. Осыған орай «қыз алып қашу» кәдесі пайда болды. Бастапқы кезде, екі жас бірін бірі ұнатып, бірақ қалың мал төлеуге шамасы болмаған жағдайда орын алған. Бірақ, кейін бұл бастама қызды зорлықпен, еріксіз алып қашатын жаман әдетке айналды. 1917 жылы қазақ жерінде пайда болған «Алаш» партиясы әйел теңдігіне байланысты «қалың малға», «қыз алып қашуға» алғаш тыйым салды. Бұл әдетті ұстанғандарды кеңес қоғамында да заңмен жазалайтын.

Жалпы, «дәстүр» дегеніміз не? Егер бір нәрсе қайталай берсе, халық оған дағдыланса, ол салтқа айналады. Дәстүр дегеніміз міне сол, үйреншікті әдет болып табылады.

Қазіргі таңда, еліміздің әлемге ашықтығы кеңейген сайын, интернет технологи-ялары мен жаңа медиа технологиялар адамдардың өмір салтын өзгертті, жаһандану процесі тереңдей түсті, ел экономикасы мен қоғамы терең өзгерістерге ұшырады, әртүрлі идеялар мен мәдениеттердің алмасуы мен қақтығысы, құндылықтардың қақтығысы мен интеграциясы күшейе түсті. Қазіргі кезде интернет әлемі анағұрлым қарқынды дамып келеді, бұл жалпы жұртшылықтың, әсіресе жас ұрпақтың санасының қалыптасуына маңызды әсер етеді. Осылайша, интернет дәуірі аясында тарихтан мұраға қалған мәдениеттің қазіргі кеңістігі қалай пайдалану керектігі тура-лы теориялық және практикалық сұрақ әлі де кең назар аударады және қазіргі уақытта білім берудің тиімділігін арттыру үшін ерекше мән-ге ие. Біздің мәдениетіміздің та-мыры терең және орасан зор рухани күші бар ұлттың даму процесінде қалыптасып, дамиды.

Біздің қоғамымызда мәдениеттің ерекшеленіп, өзгерістерге ұшырауы белең алып келеді. Бұның себептері өте көп. Мысалы, еліміздің әлемдік қауымдастықтағы мемлекеттермен байланысы, интернет желісіндегі түрлі роликтер мен қызықты салт-дәстүрлер, жалпыға ортақ мәдени ережелер, батыстық заманауи үлгілерге еліктеу, шетелдік телесериалдар, шет елден білім алып келгендер, той ұйымдастырушы орталықтар және т.б. факторлар әсер етуде. Сондықтан да, мәдени құндылықтарды өзге елдердің құндылықтарымен араластырмай, сақтап қалу маңыздылығы артуда. Бұл жөнінде жүргізілген зерттеулерде аз емес. Қазақстанда құндылықтар мәселесін талдау философиялық тұрғыда тәуелсіздік алған кезеңнен ерекше мән беріле бастады. Құндылық мәселесі еңбектерде философиялық тұрғыда қарастырылды. Құндылықтардың философиялық табиғатын анықтауда шығармашылықтың байла-ныстырған ғалымдар А.Х. Қасымжанов (1991), Қ.Ә. Әбішев (2002), М.З. Изотов (2014), А.Қ. Қасабек (1998), А.Б. Қапышев (2011), А.Г. Косиченко (2016), Г.Г. Соловьева (2010), С. Нұрмұратов (2020) болып табылады.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Бастапқы ақпаратты жинау Оңтүстік өңірді құрайтын Қызылорда, Түркістан, Жам-был, Жетісу, Алматы облыстары мен Алматы, Шымкент қалаларында онлайн – сау-

алнама Google Forms (n = 1999) платформасында 2023 жылдың мамыр, маусым айларында 597 адамға жүргізілді. Зерттеу бақылау бірліктерін іріктеудің квоталық әдісімен көп сатылы стратификацияланған үлгіні қолданды. 95% сенімділік ықтималдығы бар іріктеу қателігі $\pm 5\%$ -дан аспайды. Іріктеме Қазақстанның 18 жастан асқан ересек тұрғындарын тұрғылықты жері, елді мекеннің әкімшілік – аумақтық мәртебесі, респонденттің жынысы, жасы белгілері бойынша көрсетті. Сауалнамада Оңтүстік Қазақстан тұрғындарының дәстүрлі қазақ мәдениетінің жаһандану жағдайындағы өзгеру динамикасын, қазіргі қоғамның әлеуметтік – мәдени жағдайындағы тұлғаның өзін – өзі анықтауы және отбасылық құндылықтар жүйесінің экономикалық маңызын және ұлттық психологияда әлі сақталған кері әдеттердің анықталуын бағалау бойынша сұрақтар қамтылды. Деректер тақырыптарды құру үшін жолдық кодтау арқылы талданды.

2.2 Материалға сипаттама

Институттар мен елдердің болашағы олардың мәдени құндылықтары мен мұраларын сақтауға, жойылып кетуден қорғауға және бөлісуге байланысты екені белгілі. Институтты қолдайтын ең негізгі элементтер – ол дәстүрлі құндылықтар, сондай-ақ, құндылықтарды сақтау үшін ұстанатын нормалар, тарихтар мен мәдени байланыстар болып табылады. Мәдени байланыстарды қалыптастыру кезінде коммуникация, өзара әрекеттесу және ақпарат алмасу процесі тиімді болуы және оны барлығы қабылдауы керек (Адам-Троян және т. б., 2021: 598), өйткені біз бір-бірімізбен әңгімелесу және сөйлесу арқылы мәдениетті қалыптастыра аламыз, ол әлеуметтік тәртіпте, ұйымда немесе қарым-қатынаста орын алуы мүмкін (Хендрит, 2018) және әсіресе біздің интернетке тәуелді дәуірде жастар үшін мәдени іс-шаралар, ақпарат алмасу өте жоғары ықпал етуі мүмкін (Хастингс, 2018). Интернет ғасыры – мезгілді ақпараттық ғасыр деп аталады (Чиулли, 2020), мұнда барлығы интернетке байланысты болмаса да, оған тәуелділік басымдығы байқалады. Себебі, қоғамдағы цифрландыру күн санап дамып келеді. Осы ғаламтордың мүмкіншіліктері мен зиянды тұстарын көптеген ғалымдар зерттеп келеді. Мысалы Батыс елдерінің ғалымдары С.Браман, А.Проссер, К.Робинсон және т.б. ғалымдар интернет желісінің адам баласына тигізетін пайдасы мен зардабын жан – жақты зерттеген.

Sabatini, F. (Sabatini, 2012: 120) өз зерттеулерінде теледидардың қоғамдық пікірге аса әсер ете алмайтындығын қарастырған. Себебі, жас буынның теледидар арқылы берілетін танымдық бағдарламаларды мүлдем қарамайтындығын ескерсек, бұл пікірдің орынды екенін мойындаймыз. Жастар қазір интернет желісі арқылы да танымдық бағдарламаларды, видеороликтерді қарамайтыны белгілі, тіпті білім алу үшін де қолданатын жастардың саны көп емес. Бұл өз кезегінде, зерттеуді қажет ететін және отбасылық өмірде көп көңіл бөлуді қажет ететін мәселер болып табылады. Ұлттың ұлттық сана-сезімін жаңғырту және оны жан-жақты дамыту аса маңызды. Жаһандану заманындағы ұрпақ тәрбиесі өте үлкен мәселе, себебі, өскелең ұрпақ біздің дәстүрлі құндылықтарымызды келесі ұрпаққа жеткізуші буын.

Галливан мен Срайт (Gallivan, 2005: 297) «ақпараттық жүйелер саласындағы мәдени зерттеулердің көпшілігінің негізінде жатқан бір тұрақты болжам, мәдениеттің өзгермейтінін және өзгеріссіз қалатынын көрсетеді» деп атап өтті. Қысқа мерзімді

уақытта мәдениеттер айтарлықтай тұрақты болса да (Pliskin, 1993: 195), мәдени өзгерістер Халықаралық бұқаралық ақпарат құралдары, иммиграция, технологиялық және әлеуметтік модельдер сияқты басқа мәселелер жиынтығынан туындайды (Форд, 2003: 122). Салехан және басқалар (Salehan, 2018: 726) жаһандандудың әлеуметтік – мәдени болашағы бүкіл әлемдегі мәдени құндылықтар мен мұралардың үздіксіз жетілуін мойындайтынын атап өтті. Хейлбронердің (Heilbroner, 1994: 254) пікірінше, технологиялық детерминизм теориясы кез-келген қоғамның технологиясы оның мәдени құндылықтарының, мұрасының және әлеуметтік құрылымының дамуын анықтайды деп болжайды. Цифрлық дәуірде мұғалімнің білім берудегі рөлі анағұрлым өзгермелі және онша айқын емес, өйткені тәрбиешілердің рөлдері енді олардың әдеттегі міндеттерімен шектелмейтінін көрсетті (Grand-Clement et al., 2017: 23).

Mabovula (Mabovula, 2011: 40), Nici және т. б. (Nici, 2020: 16), Wahab және т. б. (2012) сияқты бірнеше сақталған зерттеулер мәдени құндылықтар мен мұралардың жылдам өзгеріске ұшырап жатқанын растады және негізгі антидоттардың бірі жас ұрпақты өздерінің мәдени құндылықтары мен мұраларын зерттеуге ынталандыруды жалғастыру болып табылады, өйткені мәдениет оқуды, білімді қажет етеді (Спенсер – Оути және Франклин, 2012). Питерсон (Питерсон, 2010: 398) мәдени әр түрлі жағдайларда тиісті жұмыс пен қарым-қатынас үшін қолданылатын дағды ретінде сипаттаған мәдени интеллект 21-ші ғасырда көшбасшылық пен жұмыс үшін міндетті дағды ретінде танылды (мәдени интеллект орталығы, Нью-Йорк). Мәдени құндылықтар мен мұралардың эрозиясының өзекті мәселесін көрсету үшін Харви (Харви, 2019: 593) климаттың өзгеруі сияқты заманауи мәселелер бойынша пікірталастардың көпшілігі физикалық салдарға көбірек көңіл бөлетінін айтып, климаттың өзгеруі тұрғысынан мәдени құндылықтар мен мұралардың эрозиясына әлемдік қоғамның назарын аударуға дейін барды, мысалы, өскен дауылдардың қатыгездігі мен қайталануы, теңіз деңгейінің көтерілуі, сақтандыру тарифтерінің жоғарылауы, мүлік құнының төмендеуі және ауылшаруашылық жағдайларының нашарлауы. Қалай болғанда да, климаттың өзгеруінің мәдени сияқты материалдық емес салдары үнемі талқыланбайды және олар өмір салты мен дәстүрлі тәжірибені жоғалтуды қамтиды. Харви (2019) өмір салты мен әдет-ғұрыптың жоғалуы әлеуметтік келісімнің төмендеуіне және адамның өмір салты (яғни мәдениет) қоғамдағы сол адамның жеке басы мен жеке басын сезінумен тығыз байланысты деген негізде қоғамдағы жалпы психикалық денсаулық мәселелеріне әкелуі мүмкін деп алға тартты. Сонымен қатар, тағы бір айқын факт – ол Мәдени мұрамен тығыз байланысты және адамдардың байырғы мекендеу ортасымен қарым-қатынасына байланысты. Бұл эмпирикалық зерттеулер мәдени құндылықтар мен мұраларды бір ұрпақтан екінші ұрпаққа, әсіресе әңгімелеу арқылы біздің цифрлық дәуірімізге жеткізуге бағытталуы керек дегенді білдіреді.

Қазіргі таңда жаһандану процесінде дәстүрлі құндылықтарымыздың көптеген өзгерістерге ұшырап жатқандығын білеміз. Әрине, Ф. Бэкон (Бэкон, 1978: 556) айтпақшы, дәстүр бір орында тұрақтап тұратын үрдіс емес, ол үнемі заман ағымына қарай өзгерістерге ұшырап тұрады. Дегенмен де, бұрыннан келе жатқан дәстүрлердің

өзгерістерге ұшырауы, қоғамның әлеуметтік өмірінің де өзгерістерге ұшырауына алып келуі мүмкін. Әлеуметтанушы Э. Шилз адамның өмір сүруі дәстүрмен тығыз байланыста және ол үнемі өзгеріске ұшырап отыратынын атап өткен. Оның пікірінше, бұрыннан келе жатқан дәстүрлер заман ағымына сай өзгеріп, ерекше сипаттарға ие бола алады. Яғни, осы өзгерістердің барлығы қоғамның трансформациялануына әкеледі. (E. Shills, 1981: 763)

Ұрпақтан ұрпаққа беріліп отыратын, өзінің құндылығын жоғалтпайтын да дәстүрлеріміз бар. Ол туралы Э.Б.Тайлор мұндай мәдениеттерге ешбір өзгеріс әсер етпейтін тұрақты мәдениет деп көрсеткен.

Спенсер-Оути мен Франклиннің (2012) пікірінше, адамдар бір – бірімен үнемі қарым-қатынас жасайтындықтан, мәдениетті біз араласатын адамдардан үйренеміз. Мысалы, ересектердің балалармен қалай қарым – қатынас жасайтынын көру – жеке адамдар арасындағы мәдениеттің шынайы символдық берілуін көрудің тамаша әдісі. Ишии мен Эйзен (2021) мәдени құндылықтар мен мұралар күнделікті тәжірибелерде, күнделікті тәртіпте, өзара әрекеттесу стильдерінде, қарым – қатынас туралы әңгімелерде және адамдар еріксіз және үнемі араласатын әлеуметтік рәміздерде тамыр жайғанын қосты. Процесс арқылы мәдени құндылықтарды, мұраларды және стандарттарды бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беру адамдар тобындағы әдет – ғұрыптардың сабақтастығына кепілдік береді. Мәдениетті игеру – бұл адам үйренетін нәрсе және ол бүкіл қоғамның сенімдерін, дәстүрлері мен келісімдерін қалыптастырады. Чжу мен Г. Мартинестің (Чжу, 2022: 402) зерттеуі мәдени мұраны қайта құру мен құндылықты құрудың тиімді құралы ретінде түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Лоутонның (Лоутон, 2022: 871) зерттеулеріндегі цифрлық құралдардың және интернет желісінің мәдени құндылықтарды қалай арттыратынына негізделген. Еліміздің ғалымдары да өз кезегінде мәдениетке баса назар аударғанын білеміз. Қазақ мәдениетіндегі рухани мәдениетке көңіл бөліп жүрген ғалымдарымыздың бірі, Нұрмұратов С.Е. (Нұрмұратов, 2000: 55) адамның рухани дамуы мен шығармашылығын үйлесімді байланыстырады. Оның пайымдауынша, «адамның рухани дамуының тағы бір көрінісі – оның шығармашылығы. Ол адамға тән еркіндіктің, әркімнің дарындылығының, шынайылықтың, еңбекқорлықтың әлеуметтік практикада жүзеге асуы болып табылады. Әрбір еңбектің нәтижесі шығармашылықтан туындап отырса, онда дүниедегі көптеген қайшылықтардың шешілгендігінің белгісі болар еді. Адам барлығына да жауапкершілікпен қарағаны жөн. Сонда ғана, ол өзінің «Менің» биік деңгейге дейін жетілдіре алады». Сондай-ақ, Ж.О. Әбікенов (2021) өзінің «Сыр өңірінің мәдени құндылықтарын зерделеу» атты ғылыми мақаласында қоғамның саяси-әлеуметтік, экономикалық, мәдени, рухани салаларындағы пайда болған түбегейлі өзгерістер мәдениеттанушылар алдына оларды жаңаша зерделеу міндетін қойды. Бұл қазіргі таңдағы, дәстүрлі құндылықтарымыздың өзгеріске ұшырап жатқандығынан, болашақ ұрпақтың ұстанатын дәстүрлерін жан – жақты қарастыру қажет екендігіне негіз болып отыр.

Жалпы, қоғамдағы дәстүрлі құндылықтар мен инновациялық құндылықтарды ба-рынша байланыста ұстау өте маңызды. Себебі, жастар еліктеуші халық, сондықтан да, олардың да пікірімен санасып, дәстүрлі мәдениетіміздің де ұмытылмауына жол

бермеуіміз қажет. Сонымен қатар, Қазақстанның қазіргі мәдениетіндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтар үдерісін мәдени зерттеу маңызды. Олай дейтініміз, қазіргі таңдағы нарықтық экономиканың басымдығы, қоғамның барлық салаларына желілік технологиялардың енуі, миграциялық араласу ықпалына байланысты құндылықтар өзгеріп, азаматтардың құндылықтарын да күрделендіре түсті.

Ғаламтордың кеңінен таралуы экрандық мәдениетті жаңа деңгейге көтеріп, «кассеталық мәдениетті» видеокассета, бейнемагнитофонды, радионы ығыстырып, рухани құндылықтарды өндіру, тарату мен тұтынуға өзіндік ерекшеліктер алып келді. Ол өмірдің әртүрлі жұмыс, білім алу, демалу, шығармашылықпен айналысу және т.б. жақтарына деген қатынасты өзгертті. Таңдау немесе тұтыну адамның өз еркі арқылы жүзеге асырылып, «үй мәдениетінің» ерекше типі қалыптастасуда.

Мәдениетке енген бұл дәстүр, біздің ұлттық мәдениеттің өзіндік бірегейлігіне әсер етіп, азаматтардың мәдени танымына ықпал жасап, жаңа нормалар, әлеуметтік мінез-құлық ережелердің пайда болуына алып келіп жатыр. Дәстүр мен инновация өткен шақты, қазіргі кезді және болашақты байланыстыратын мәдени құрылым десек те, олардың арақатынасын нақтылап, ұлттық бірегейлігімізді сақтап қалу қазіргі кездегі күрделі мәселе болып отыр.

Яғни, қазіргі қазақстандық құндылықтар үдерісінің дәстүрлі және инновациялық құндылықтардың жаңашыл мазмұнын анықтауға, бүгінгі күннің әлеуметтік-мәдени ахуалын бағамдау арқылы ғылыми зерттеуге қажеттілік бар деп есептейміз.

3. Талқылау

Ұрпақ тәрбиесінде басты маңызға ие құндылықтардың бірі дәстүріміз бен тіліміз екені анық. Бұл зерттеудің мақсаты – Қазақстанның қазіргі мәдениетіндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтар үдерісін және ұлттық білім беру жүйелерінің қоғам дамуындағы байланысын анықтауға және олардың ерекше детерминизмін негіздеуге тырысу. Сондай-ақ, қазіргі заманғы ұлттық білім беру жүйесін құрудағы әлемдік қоғамдастықтың (философиялық, әлеуметтік-мәдени, білім беру) кез-келген елінің тарихи мұрасының рөлін көрсету және негіздеу. Өз зерттеулерінде авторлар білім беру жүйесі мемлекет пен қоғамның негізгі әлеуметтік институты ретінде олардың үдемелі дамуын анықтайтын және ұлттық дәстүрлер мен инновацияларды ақылға қонымды реттеу тетігі ретінде көрінетін әдіснамалық позицияда тұр.

Нәтижелер мәдени құндылықтардың жойылып жатқанын және интернеттің қарқынды дамыған дәуірінде мәдени құндылықтардың таралуында отбасылардың және қоғамның маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Мәдени құндылықтар - бұл қоғамның қазыналары мен айналары, олар жас ұрпаққа сақталуы және берілуі керек, бұған интертен желілерінің қатысуы арқылы, сондай-ақ «Мәдени мұра» саласындағы осындай бірлескен жобаларды жоспарлау арқылы, қоғамдастыққа бағытталған және интернет желілерінде тәрбиелік маңызы бар сюжеттерді көбейту арқылы қол жеткізуге болады. Бұл тұжырымды жасау себебіміз зерттеу нәтижелері көрсеткендей, дәстүрлі мәдениетіміздің орнын инновациялық құндылықтарға негізделген жаңадан енген дәстүрлер басауда (1-кесте).

Біздің зерттеуіміздің барысында дәстүрлі және инновациялық мәдениеттің ішінара өзгерістерге ұшырап жатқандығын аңғардық. Оңтүстік Қазақстан

тұрғындарының дәстүрлі және инновациялық құндылықты қалай түсінетіндіктерін анықтап көрдік.

Кесте-1. Дәстүрлі құндылықтар дегеніміз не?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл	Шымкент	Түркістан	Қызылорда	Барлығы
1	Үлкенді сыйлау, құрметтеу.	11%	14%	23%	16%	13%	16%	18%	16%
2	Отбасылық ұстаным.	12%	11%	15%	14%	13%	15%	17%	14%
3	Салт-дәстүр	21%	20%	25%	17%	21%	20%	25%	21%
4	Нанымдар мен әдет-ғұрыптар.	11%	10%	7%	9%	10%	10%	10%	10%
5	Қоғамдық нормаларға сәйкестік.	4%	4%	2%	4%	4%	3%	7%	4%
6	Ұлттық киім.	5%	6%	6%	6%	6%	3%	7%	5%
7	Ана тілінде сөйлеу.	16%	15%	11%	15%	16%	15%	1%	13%
8	Ұлттық тәрбие.	19%	19%	11%	18%	16%	17%	14%	16%
9	Басқа	1%	1%	0%	1%	1%	1%	1%	1%

1-кестеде көрсетілгендей, дәстүрлі құндылық деген ұғымды оңтүстік өңірлердің (Жетісу облысы, Қызылорда – 25%, Алматы мен Шымкент қалалары 21%, Алматы, Түркістан облыстары – 20%) басым бөлігі, яғни сұралған респонденттердің 21%-ы «Салт – дәстүр», 16%-ы «Үлкенді сыйлау, құрметтеу» және «Ұлттық тәрбие» деп жауап берген. Сәйкесінше, бұл оңтүстік өңірлерде әлі де болса қазақы болмыстың сақталғандығын растай алады және дәстүрлі құндылықтың адам өміріндегі маңыздылығын көрсетеді.

«Отбасылық ұстаным», «Ана тілінде сөйлеу» сияқты факторларды респонденттердің 14%-ы ғана атап өткен. Міне, осы жауаптардан еліміз тұрғындарының жалпы қоғамдық пікірі жаңа технология мен қазіргі өркениетті қоғамдағы либералды құндылықтардан гөрі «өмірдің дәстүрлі қисынына» көбірек мән беретінін байқалды.

«Үлкенді сыйлау, құрметтеу» дәстүрлі құндылық деп есептейтін респонденттердің 23% - Жетісу облысының тұрғындары екендігі анықталды. Қызылорда облысының тұрғындары дәстүрлі құндылық ретінде «Үлкенді сыйлау, құрметтеу» (18%), Отбасылық ұстаным (17%), «Салт-дәстүрді» (25%) қарайтыны анықталды. Жалпы дәстүрлі құндылықты салт дәстүрмен байланыстыру оңтүстік өңірлердің барлығына тән екендігін 1-кестеден көруге болады. Респонденттердің 1%-ы дәстүрлі құндылық дегенді «Ұлттық идеяның жоқтығы», «Ұлттық дәстүрге тән қағидағтарды заман талабына икемдеу» сынды анықтамалармен түсіндіруге тырысқан.

Жүргізілген бірқатар әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері елімізде әлі де болса дәстүрлі құндылықтардың басымдығын және оның қоғам өміріндегі маңыздылығын көрсетіп отыр. Қазақ халқының бұрыннан келе жатқан дәстүрге, дін-

ге сай өрбіген құндылықтары ұлтымыздың біртұтас рухани мұрасын көрсете алады. Жастар арасында ұлттық психологиямыздың дұрыс бағытта қалыптасуында осы дәстүрлі құндылықтарымыздың алатын орны өте маңызды.

Кесте-2. Инновациялық құндылықтар дегеніміз не?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл	Шымкент	Түркістан	Қызылорда	Барлығы
1	Жаңа өзгерістер, жаңа идея.	18%	19%	24%	21%	20%	23%	24%	21%
2	Жеке еркіндік, бірегейлік.	12%	15%	11%	19%	16%	16%	22%	15%
3	Экологиялық тепе-теңдік.	4%	4%	5%	4%	4%	3%	6%	4%
4	Ғылыми прогресс, технологиялық жетістіктер.	24%	20%	17%	19%	22%	18%	22%	20%
5	Жаһандық хабардарлық.	7%	5%	7%	3%	6%	6%	7%	6%
6	Креативтілік.	6%	11%	5%	8%	8%	5%	5%	7%
7	Цифрландыру	9%	8%	12%	9%	6%	10%	2%	8%
8	Цифрлық сауаттылық.	11%	11%	9%	9%	10%	13%	4%	9%
9	Қолма – қол ақшасыз төлемнің дамуы (онлайн-сауда).	3%	2%	5%	2%	3%	1%	0%	4%
10	Әлеуметтік желілер арқылы ақпараттар алу және алмасу.	5%	5%	5%	5%	4%	5%	6%	5%
11	Басқа	1%	0%	0%	1%	1%	0%	2%	1%

Инновациялық құндылық ұғымы – уақыт өте келе пайда болған түсінік. Біздің күнделікті өмірімізде кездесетін барлық жағдаяттар, наным – сенімдер, өмір сүру стиліміз, отбасындағы құндылықтарымыз, түсінігіміз заман ағымына сай өзгерістерге ұшырап жатқаны сөзсіз. Қазіргі кезең нновация үшін ерекше уақыт. Технологиялық өзгерістер қоғамдағы өзгерістерді жеделдетіліп жатқан сияқты. Сандық ақпараттық желілер жеке адамдар, ұйымдар және ұлттар арасын бұрын-соңды болмаған жағдайда байланыстырып отыр. Ұйымнан тыс идеялармен алмасу және инновациялық импульстарды өзара байыту мүмкіндіктері кеңейген сайын, біз сондай-ақ, дәстүрлі нәрсенің қайта жандануына назар аударамыз.

Біздің бұл пікірімізді респонденттердің жауабы да растап отыр. Жалпы, респонденттердің пікірінше, инновациялық құндылық дегеніміз «Жаңа өзгерістер, жаңа идея» (21%), «Ғылыми прогресс, технологиялық жетістіктер» (20%) және «Жеке еркіндік, бірегейлік» (15%) екені анықталды. Зерттеу тобының болжамы бойынша респонденттердің басым бөлігі инновациялық құндылықты цифрландыру, цифрлық сауаттылық және әлеуметтік желілер арқылы ақпараттар алу және алмасу сынды жауап нұсқаларын таңдайды деген болжамы расталмады. Сәйкесінше,

респонденттердің арасында «өмір сапасын арттыруды» да инновациялық құндылық деп түсінетіндер бар екені анықталды.

Сондай-ақ, қоғамдағы қалыптасқан дәстүрлі құндылықтардың өзгеруіне әсер ететін негізгі факторлар болатыны анық. Себебі кез-келген өзгерістің астарында қандай да бір себеп не салдар болады. Сондықтан да, біз Оңтүстік Қазақстан өңірлері тұрғындарының дәстүрлі құндылықтардың өзгеруіне әсер ететін факторлар жайлы пікірлерін анықтауға тырыстық. Тұрғындардың басым бөлігі қоғамдағы дәстүрлі және инновациялық құндылықтардағы өзгерістерге әсер ететін нақты факторларды атап өтті (3-кесте).

Қоғамдағы дәстүрлі және инновациялық құндылықтардағы өзгерістерге әсер ететін нақты факторларға «Технологиялар және БАҚ: интернет, әлеуметтік медиа, медиа – платформалар, инновациялық идеялар» мен «Жаһандану: түрлі мәдениеттер мен көзқарастармен танысу, жаңа құндылықтар мен тәжірибелерді қабылдау» деп түсінген респонденттер 24%-ды құрады. Сұралғандардың 20%-ы «Білім және зияткерлік дискурс: сыни тұрғыдан ойлау, жаңа идеяларды зерттеу» деп түсінсе, 12%-ы «Әлеуметтік қозғалыстар және белсенділік: бұл азаматтық құқықтар, гендерлік теңдік, экологиялық тұрақтылыққа бет бұру» деп қабылдап отыр. Кестеге сәйкес қоғамдағы дәстүрлі және инновациялық құндылықтардағы өзгерістерге интернет әлемі мен жаһандану әсер ететіндігі анықталып отыр.

Кесте-3. Қоғамдағы дәстүрлі және инновациялық құндылықтардағы өзгерістерге әсер ететін нақты факторлар?



Жалпы, жаһандану мен интернет желісі, өзгермелі демография және технологиялық жетістіктер біздің заманымыздың негізгі қозғаушы күштерінің бірі болып табылады және осы құбылыстар біздің болашағымызды қалыптастырады. Жастар осы сын – қатерлерге қарсы тұруға және заманауи әлемнің жаңа мүмкіндіктерін пайдалануға дайын болуы керек. Жаһандану үдерісі және жалпы әлемдегі құндылықтар дағдарысы жастарға құндылыққа негізделген білім беруді және тәрбие жұмысын қайта қарауды талап етеді. Қазіргі уақытта жастар мен балалардың

құндылық бағдары қоғам дамуының өзекті көрсеткіші болып саналады. Құндылықтар қоғамның салауатты өмір сүруі мен сабақтастығын қамтамасыз ету үшін адамдардың көпшілігі қабылдаған көзқарастар мен ішкі нанымдар нормасын қамтиды. Негізгі моральдық қағида ретінде қабылданған бұл құндылықтар адамдардың қарым-қатынасы мен мінез-құлқын әлеуметтік тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді.

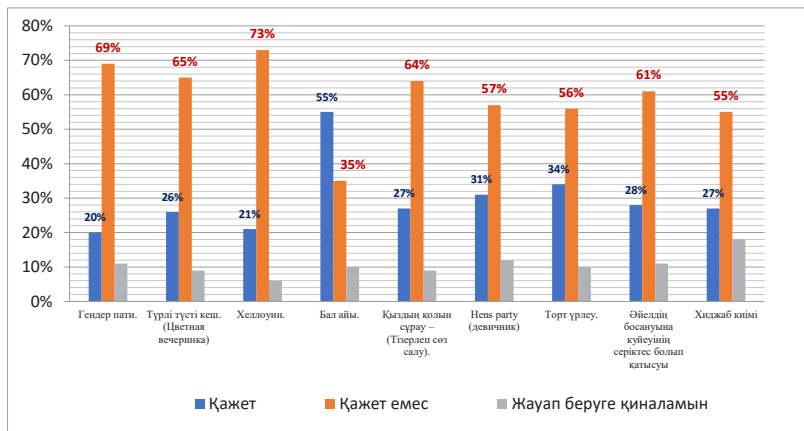
Ғаламтордың кеңінен таралуы экрандық мәдениетті жаңа деңгейге көтеріп, «кассеталық мәдениетті» видеокассета, бейнемагнитофонды, радионы ығыстырып, рухани құндылықтарды өндіру, тарату мен тұтынуға өзіндік ерекшеліктер алып келді. Ол өмірдің әртүрлі жұмыс, білім алу, демалу, шығармашылықпен айналысу және т.б. жақтарына деген қатынасты өзгертті. Таңдау немесе тұтыну адамның өз еркі арқылы жүзеге асырылып, «үй мәдениетінің» ерекше типі қалыптастасуда.

Сонымен, қоғамдағы дәстүрлі және инновациялық құндылықтардағы өзгерістерге әсер ететін нақты факторларды анықтаумен қатар, олардың халықтың күнделікті тұрмысына қажеттілігі де анықталды. Негізінен, Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде қазақ ұлтының тығыз орналасуына байланысты, дәстүрлі мәдениетіміз анағұрлым сақталғаны анық. Егер, бұл зерттеу жұмысын еліміздің солтүстік өңірлерінде жүргізілсе алатын нәтижеміз де сәйкесінше басқа болуы ықтимал.

Жалпы, дәстүр мен жаңашылдық – жалпы сабақтастық пен жаңғыртуды, мұрагерлік пен қайта жасауды, бұрынғы мен соңғының байланысын білдіретін ұғым. Дәстүрге ғасырлар бойы қалыптасып, сұрыпталған әдет – ғұрыптар, жол-жобалар көзқарас түсініктер жатады.

Жаңашылдық – өткен өмірдің, кешегі күннің тәжірибесі мен жемістерінің ішінде мән – мағынасы бай, дәрежесі жоғары заман талабына жауап беретін, бұрынғы-соңғының шеңберінен шығып, болашаққа кең жол ашатын аса маңызды ізденіс – әрекеттер. Ол жалпы өркениеттің дамуына әсер етеді, осы жолда туып, орнығады. Дәстүр мен жаңашылдық – диалектикалық бірлестікте болып, ескі мен жаңаны жалғастырады, тарихпен бірге дамиды, өндірістің базисі ретінде өзгеріске ұшырап отырады. Дәстүр мен жаңашылдық арасындағы заңды байланыс – материалдық және рухани мәдениеттің, өндіріс пен техниканың, философия мен әдебиеттің, өнердің барлығына тән. Дәстүр мен жаңашылдық әдебиетте, өнерде ұлттық ерекшелікті сақтай отырып, жаңа заманның талап-тілегіне сай келу қағидасын қажет етеді. Тұрмыстың, қоғамдық тіршіліктің өзгеруіне, адамның өмір танудағы жаңа ұғым-түсініктеріне байланысты әдебиетте мазмұн мен түр жағынан жаңашыл шығармалар туады. Бұл тұрғыда кейбір дәстүрлік әдіс-тәсілдер сақталумен қатар жаңаша суреттеу, бейнелеу, сөз қолдану амалдары пайда болады. Әсіресе жаңа өзгерістер мен құбылыстарды аңғаратын соны бейнелеу құралдары жасалады.

Кесте -4. Мынадай дәстүрге енген жаңашылдықтың қайсысы қажет деп ойлайсыз?



Зерттеу барысында респонденттердің қазіргі таңда қолданыстағы дәстүрлерге енген жаңашылдықтардың қажет не қажет еместігі туралы пікірін анықтауға тырыстық. Нәтижесінде, респонденттердің 69%-ы «Гендер пати» қажет емес деп көрсетсе, 20%-ы бұл жаңашылдықты қажет десе, 11%-ы жауап беруге қиналатынын білдірген (4-кестеде көрсетілген). Бұл жаңадан енген жаңашылдық қазақ қоғамында бұрындары құрсақ той деген дәстүріміз болатын. Аяғы ауыр әйелге тек отбасы болып емес, қоғам болып күтім жасаған. Туған –туыс, көршілерін шақырып келіннің аяғы ауыр екендігін хабарлау мақсатында құрсақ той жасайтын болған. Өкінішке орай қазіргі таңда құрсақ тойымыздың орнын осы гердер пати басып отыр. Қазіргі таңда трендке айналған жаңашылдықтың бірі «Түрлі түсті кеш» (Цветная вечеринка). Сұралғандардың 26%-ы қажет деп тапса, 65%-ы қажет емес деп есептейді. Тек, 9% респондент жауап беруге қиналған. Жаңашылдықтың бірі «Хеллоуинді» 21% респондент қолдаса, 73% респондент қажет емес деп тапқан. «Бал айын» 55% респондент қажет десе, 35%-ы қажет емес деп есептейді. Респонденттердің 10%-ы жауап беруге қиналған. «Қыздың қолын сұрау» тізерлеп сөз салуды сұралғандардың 27%-ы керек емес десе, басым бөлігі, яғни, 64%-ы қажет деп көрсеткен. Hens party-ді (девичник) 31% респондент қолдаса, 57%-ы біздің дәстүрімізге жат екендігін көрсетіп отыр. Ал, 12%-ы жауап беруге қиналатынын білдірген. Торт үрлеуді респонденттердің басым бөлігі (56%) қолдамайтынын білдерген. Әйелдің босануына күйеуінің серіктес болып қатысуын 61% респондент қолдамайтынын білдірсе, 28%-ы қолдайтындарын айтқан. Хиджаб киіміне қатысты нұсқада 27%-ы қажет деп есептесе, 55%-ы бұл киімнің қазақ қоғамына жат екендігін көрсетіп отыр. Тек, 18% респондент жауап беруге қиналатынын білдірген. Бұл сұрақ бойынша жалпы оңтүстік өңірдің тұрғындарының жаңадан енген дәстүрлерді аса қолдай бермейтіндіктерін аңғаруға болады. Оның негізгі себептерінің бірі отбасындағы салт-дәстүрдің берік екендігінен байқауға болады.

Енді, қоғамымызға енген бұл жаңашылдықтардың пайда болуына себеп болған негізгі факторларды да анықтап көрейік. (5 - кесте).

Кесте - 5. Осы дәстүрге енген жаңашылдықтың пайда болуына не себеп болды деп ойлайсыз?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл	Шымкент	Түркістан	Қызылорда	Барлығы
1	Жаһандану.	23%	21%	18%	19%	17%	16%	18%	19%
2	Демократия.	3%	6%	2%	7%	5%	6%	6%	5%
3	Шетелдік телесериалдар.	18%	15%	14%	16%	20%	22%	12%	17%
4	Шетелде білім алып келгендер.	6%	8%	12%	5%	13%	9%	10%	9%
5	Интернет.	26%	25%	30%	29%	28%	26%	26%	27%
6	Технология.	5%	4%	11%	6%	2%	6%	10%	6%
7	Той ұйымдастырушы орталықтар.	6%	8%	5%	4%	7%	6%	7%	6%
8	Қоғамдық сұраныс.	13%	11%	7%	12%	7%	9%	10%	10%
9	Басқа	0%	2%	1%	2%	1%	0%	1%	1%
Барлығы		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Дәстүрге енген жаңашылдықтың пайда болуына «Интернет» (27%) деп есептейтіндердің басым бөлігі, яғни 30%-ы Жетісу облысы болса, одан кейінгі орындарды Жамбыл облысы (29%), Шымкент қаласы (28%), Түркістан, Қызылорда облыстары мен Алматы қаласы да осы ұстанымда екендерін білдірді. Яғни, ғаламтордың дәстүрдің бұрмалануына тигізетін әсері көп екендігін аңғаруға болады. Осы сияқты көрсеткіштер «Шетелдік телесериалдар» да (17%) себеп екендігін аңғартады. Жамбыл облысы тұрғындарының 19% дәстүрге еніп жатқан жаңашылдықтардың негізгі себептерінің бірі шетелдік сериалдар екендігін көрсеткен. Сондай-ақ, дәстүрге енген жаңашылдыққа Жетісу өңірі респонденттерінің 12%-ы «Шетелде білім алып келгендер» деп есептейді (5-кесте). Дәстүрге енген жаңашылдықтардың пайда болуына сұралғандардың 1%-ы «Ермелік», «әлеуметтік желілер» және т.б. деген өз нұсқаларын көрсеткен.

Қазір барлық мемлекеттер жаһандану жағдайына бейімделіп күн кешуде. Бұл дегеніміз батыстық өркениетті меңгеру жолында ұлттың төл тарихы мен мәдениетін жоғалту қаупі бар деген сөз. Батыстың білімі, ғылымы, технологиясы біздерге қажет-ақ, бірақ шамадан тыс еліктеу дәстүрлі тәрбиелік, адамгершілік құндылықтардан айырады. Сондықтан жаһандануды әрбір ұлт немесе мемлекет өз болмысына қарай бейімдеп сіңіре алса қауіпсіз болары анық. Біз осы уақытқа дейін ұлттық мәдениет пен тіл, дін мен діл және басқа да мәселелер түбегейлі шешілді деп айта алмаймыз.

Ал жаһандану үдерісінде қазақ қоғамында, әсіресе келесі ұрпаққа салт-дәстүрді насихаттап, ата салтын жалғастыру үшін ұлттық тәрбиеге көбірек көңіл бөлуіміз керек.

Қазіргі таңда әлемдік қауымдастықтағы мемлекеттердің өзара тәуелділігі артып, жалпыға ортақ мәдени ережелері бір жүйеге тартылған. Бізде бұл интеграциядан тыс қала алмаймыз. Тек ғаламдастыру негізінде жергілікті ұлттық дәстүрлер мен ерекшеліктерді сақтай отырып, өзге мәдениеттен талғап-таңдап, керегін алып, әлемдік мәдениетте лайықты орны бар, біртұтас ұлттық ерекше мәдени кеңістік қалыптастыру керек.

Зерттеу нәтижесі бойынша (6-кесте), жаһандану жағдайында дәстүрлі мәдениеттің болашағынан не кітетінін анықтауға тырыстық. Сұралғандардың 26%-ы «Мәдениет институттары жаңа заман талаптарына сәйкес дамиды» деп ойласа, 23%-ы «Дәстүрлі мәдениетті сақтап қаламыз» деп есептейді. Респонденттердің 15%-ы «Дәстүрлі мәдениетті сақтай алмаймыз» деп көрсетіп отыр. Ал, респонденттердің 13%-ы «Гибридті мәдени формалардың пайда болуына әкеледі» деген нұсқаны таңдап отыр, бұл өз кезегінде өзкети мәселелердің бірі екендігін көрсетеді. Сұралғандардың 1%-ы жаһандану жағдайында дәстүрлі мәдениеттің болашағынан кейбірі «Ештеңе күтпейтінін» атап өтсе, басқалары «Тәрбие» күтетінін көрсетіп отыр.

Кесте-6. Сіздің ойыңызша, жаһандану жағдайында дәстүрлі мәдениеттің болашағынан не күтесіз?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл	Шымкент	Түркістан	Қызылорда	Барлығы
1	Дәстүрлі мәдениетті сақтап қаламыз.	23%	16%	29%	26%	25%	21%	21%	23%
2	Мәдениет институттары жаңа заман талаптарына сәйкес дамиды.	31%	20%	27%	34%	25%	19%	25%	26%
3	Гибридті мәдени формалардың пайда болуына әкеледі.	15%	17%	9%	13%	15%	9%	14%	13%
4	Дәстүрлі мәдениетті сақтай алмаймыз.	11%	17%	24%	9%	14%	15%	13%	15%
5	Жаһандық экспозиция және туризм дамиды.	10%	13%	7%	6%	9%	16%	13%	10%
6	Тұтынушылық қоғам, шынайы қарым-қатынасты жоғалтамыз.	9 %	15 %	4 %	11 %	11 %	19 %	13 %	12%
7	Басқа	1%	2%	0%	1%	1%	1%	1%	1%
Барлығы		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Жаһандану процесінде қалыптасатын қазіргі қоғамның ерекшелігі – жекелеген елдер мен халықтардың мәдени бірегейлігі жоғалады. Жаһандану процестері дәстүрлі

байланыстардың жойылуына әкелуі мүмкін, бұл жекелеген ұлттық қауымдастықтарға қауіп төндіреді. Моральдық-адамгершілік құндылықтарды деформациялау процестері дәстүрлердің тұрақтандырушы рөліне жүгінуді талап етеді. Дәстүрлер әлеуметтік көбеюдің маңызды факторы екені анық. Тарихи тәжірибе қоғамның тұрақты дамуы белгілі бір дәстүрлерді сақтауда көрінетін әлеуметтік сабақтастықты сақтамай мүмкін емес екенін көрсетеді.

Жаһандану процестері сөзсіз ұлттық дәстүрлерге өзінің табиғи дамуына кедергі ретінде, әртүрлі әлеуметтік қауымдастықтардың өздері туралы ең қалыптасқан идеяларын сақтайтын маңызды элемент ретінде тап болады. Сонымен қатар, көптеген қақтығыстарды байқауға болады, олардың нәтижесі қалыптасқан ұлттық дәстүрлердің ерекшелігіне, олардың инновацияларға бейімділігіне немесе иммунитетіне, қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін тарихи сабақтастықты жоғалтпай бейімделу қабілетіне байланысты.

Жаһандану процестері дәстүрлі байланыстардың жойылуына әкелуі мүмкін, бұл жекелеген ұлттық қауымдастықтарға қауіп төндіреді. Моральдық-адамгершілік құндылықтарды деформациялау процестері дәстүрлердің тұрақтандырушы рөліне жүгінуді талап етеді. Жаһандану дәуірінде ұлттық мәдениетті сақтау үшін сіз өзіңіздің тамырыңызды, тарихыңызды және дәстүрлеріңізді білуіңіз керек. Ең алдымен, мәдениет туралы білім отбасында қалыптасады. Өйткені, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар отбасылық бақыт пен әл-ауқаттың ажырамас бөлігі болып табылады.

Зерттеу нәтижесі бойынша (6-кесте), жаһандану жағдайында дәстүрлі мәдениеттің болашағынан не күтетінін анықтауға тырыстық. Сұралғандардың 26%-ы «Мәдениет институттары жаңа заман талаптарына сәйкес дамиды» деп ойласа, 23%-ы «Дәстүрлі мәдениетті сақтап қаламыз» деп есептейді. Респонденттердің 15%-ы «Дәстүрлі мәдениетті сақтай алмаймыз» деп көрсетіп отыр. Бұл нәтижелердің басым бөлігі Алматы қаласының респонденттері көрсетіп отыр. Бұл пікірлер қазіргі кездегі жаһандану процесіндегі ұлтымызға еніп жатқан дәстүрлер дәлел бола алады. Дегенмен де, респонденттердің 15%-ы «Дәстүрлі мәдениетті сақтай алмаймыз» және 13%-ы «Гибридті мәдени формалардың пайда болуына әкеледі» деген пікір білдірген. Бұл әсіресе, Жетісу және Алматы облыстарының тұрғындарының пікірлерінен көрінеді. Сұралғандардың 1%-ы жаһандану жағдайында дәстүрлі мәдениеттің болашағынан кейбірі «Ештеңе күтпейтінін» атап өтсе, басқалары «Тәрбие» күтетінін көрсетіп отыр. Жалпы, зерттеу нәтижелерінен байқағанымыз, Оңтүстік Қазақстан өңір тұрғындарының пікірінше жаңадан енген дәстүрлерді аса қолдамайды. Оның басты себептерінің бірі бұл өңірлерде әліде болса отбасындағы дәстүрлі құндылықтардың сақталуында екенінен аңғаруға болады.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, дәстүрлі құндылықтар мен мәдениеттерді сақтау, оларды ұрпақтан ұрпаққа жеткізу аса маңызды. Сондықтан да, отбасында, білім ордаларында дәстүрлі құндылықтар мен мәдениеттерді сақтау мәселесіне көбірек көңіл бөлу керек деген болжам жасауға болады. Бұл дегеніміз, мәдениетті зерттеуге болатындықтан, жас ұрпақты қорғау, сақтау және оларға дәстүрлі құндылыққа негізделген білім беру үшін білім ордаларындағы мәдени құндылықтар мен мұраларды оқытуға назар аударуы керек. Бұған цифрлық платформаларға

қатысу арқылы, сондай-ақ қоғамдастыққа бағытталған және адами құндылықтарға бағытталған есептеу техникасының шоғырлануы бар осындай бірлескен мәдени мұра жобаларын жоспарлау арқылы қол жеткізуге болады

Жаһандану дәуірінде ұлттық мәдениетті сақтау үшін сіз өзіңіздің тамырыңызды, тарихыңызды және дәстүрлеріңізді білуіңіз керек.

Ең алдымен, мәдениет туралы білім отбасында қалыптасады. Өйткені, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар отбасылық бақыт пен әл-ауқаттың ажырамас бөлігі болып табылады. Өскелең ұрпақты бала кезінен отбасылық дәстүрлермен таныстыру оларға отбасылық құндылықтар мен қарым-қатынастардың маңыздылығын сіңіреді. Сонымен қатар, балабақшада және мектепте мәдениетпен танысуға үлкен мүмкіндіктер бар. Мұғалімдердің ұлттық сюжеттерді, мотивтерді сабақтарда, ойын әрекеттерінде, әртүрлі сыныптан тыс іс-шараларды өткізуде қолдануы, әрине, адамның ұлттық сана-сезімін қалыптастыруға ықпал етеді.

4. Нәтижелер

Жаһандану мәселе етіліп көтерілген сайын, ұлттық өнерге, мәдениетке, тілге, дінге аса ден қою күшейіп келеді. Мәдениеттің тамырын ұлттық құндылықтармен байланыстырып, олардың шығу тегін зерттеуге деген қызығушылық өсуде. Олай болса, ұлттық бірегейлікті сақтап қалудың ең ұтымды жолы-жас ұрпақтың бойында ұлттық руханилықты дамыту бағытында тәрбие мен білім беру» – деп, мәдениеттің ұлттық болмысының өзгешелігі оларды ерекшелендіріп тұратындығын келтірген. Философ Қ. Затовтың пікірінше: «қазіргі Қазақстан қоғамы алдында жаһандану талабына абыроймен жауап бере отырып, өзінің тек өзіне тән кемелдену жолын таңдау мәселесі туындап отыр. Біздің пікірімізше, Қазақстанда бұл үшін барлық алғышарттар қалыптасқан және ХХІ ғасырда Қазақстан әлемдік мәдени кеңістікке көп мәдениеттерді тоғыстыра отырып, өзіндік келбетін айқындаған өркениет ретінде енетіні күмән туғызбайды».

5. Қорытынды

Ресей философы С.А. Арутюнов та «жаңашылдықты қоғамды дамытуға жетелейтін үдеріс ретінде қарастырып, тіпті құдіретті саналатын жаңашылдықтар, дәстүрге айналғаннан кейін, қоғам дамуы барысында маңызды рөлге ие болады» дейді. Осылайша, мәдениеттің ілгері жылжуы үшін дәстүр мен жаңашылдық бірдей деңгейде қажет. Екеуінің біреуіне ғана басымдық беру, қоғамның дамуына кері әсер етеді.

Әлеуметтену функциясы жеке тұлғаның бейімделуі мен қалыптасуын нақты тарихи жағдайларда жүзеге асырады. Дәстүрдің арқасында кез-келген әлеуметтік қауымдастықтың жеке өкілдерінің жеке қасиеттері қалыптасады. Жеке адам қажетті дағдыларды игеріп, әлеуметтік қызметке қосылып, бірқатар әлеуметтік функцияларды орындайды. Дәстүрлер жеке тұлғаларды әлеуметтендірудің, оларды әлеуметтік қатынастар жүйесіне енгізудің және алдыңғы ұрпақтардың тәжірибесін игерудің тікелей механизмі болып табылады. А.В. Стомба атап өткендей, «дәстүрдің мәні – әлеуметтік өмірдің сабақтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету мақсатында ұрпақтан-ұрпаққа берілетін жинақталған әлеуметтік тарихи мұраны тарату және жаңғырту». Жеке тұлға әлеуметтену процесінде ғана қоғамның басқа мүшелерімен тиімді қарым-қатынас жасай алатын әлеуметтік көбеюдің белсенді субъектісіне айналады.

Тәрбие қызметі дәстүрлерде қалыптасқан әлеуметтік қатынастар жүйесін біріктіреді және жеке тұлғаның моральдық – эстетикалық тәрбиесіне бағытталған. Қоғамдық мұраттарды іске асырудың маңызды факторы болып табылатын отбасылық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар жоғары тәрбиелік әлеуетке ие. Айта кету керек, тәрбие функциясы таптық сипатқа ие, өйткені әрбір әлеуметтік қабат дәстүрлерді өзінің қоғамдық мүддесі үшін қабылдайды және пайдаланады. Қалай болғанда да, Дәстүр құндылықтар жүйесі ретінде әлеуметтену процесінде ұлттық құндылықтарға қосылатын жаңа ұрпақтың адамгершілік тәрбиесінің мазмұнына негіз болады. Демек, алдыңғы ұрпақтардың жетістіктерін игермей, адам қоғамның прогрессивті дамуын қамтамасыз ететін толыққанды тұлға бола алмайды. Тұлға алдыңғы дәуірлердің әлеуметтік өмірінің сипатын игереді, осылайша ұрпақтардың тарихи сабақтастығы жүзеге асырылады.

Осылайша, қазіргі әлеуметтік процестер жаһандану процесінде жекелеген ұлттық қауымдастықтарда орын алатын құндылық бағдарларының өзгеруі қалыптасқан дәстүрлердің толық жойылуын білдірмейді, құндылық қатынастарының иерархиясында ішінара ғана өзгеріс бар екенін көрсетеді. Дәстүрлер адамзат тарихының көп бөлігін қоғамның дамуын анықтады және әлеуметтік тұрақтылық пен тұрақтылықтың қажетті атрибуты болып табылады. Дәстүрлердің болуымен адам ұрпақтардың әлеуметтік тәжірибесін игереді, ал дәстүрлі құндылықтар жүйесі қоғамның жүйе ретіндегі тұтастығы мен бірлігін көрсете отырып, әртүрлі әлеуметтік мәртебедегі адамдардың өзара түсіністігіне ықпал етеді. Сонымен бірге, қоғам белгілі бір жаңартуларсыз дами алмайтынын және жұмыс істей алмайтынын, тек дәстүрлермен шектеліп қалмайтынын, әлеуметтік салада көп нәрсені қарызға алуға немесе өзгертуге тура келетінін есте ұстаған жөн, сондықтан қалыптасқан дәстүрлер статикалық материал емес, динамикалық түрде жаңарып отыратын әлеуметтік құбылыс. В.В. Аверьянов атап өткендей, «бүгінгі өзекті дәстүр деп аталатын, өзін – өзі таныту үшін модернистік жүйемен компаға келу арқылы инновациямен жұптасуға мәжбүр болды». Әлеуметтік қатынастардың дәстүрлі және заманауи формаларының біржолғы өмір сүруі табиғи процесс болып табылады, өйткені дәстүрлер мен инновациялар әлеуметтік дамудың қосымша жақтары ретінде бар

Әдебиеттер:

1. Аверьянов В.В. Традиция как методологическая проблема в отечественной культурологии XX века. Диссертация. – Москва, 2011 г.
2. Ансатбаева Мира Айтөреқызы «Дәстүрдің озығы мен тозығы» Білім айнасы. 15-ақпан. 2017 ж.
3. Әбікенов Ж.О. Methodological principles of the semiotic approach in the study of cultural studies. «ҚазҰУ хабаршысы» журналы. Дінтану сериясы. №4. 15. 2018. 42-48 б. <https://bulletin-religious.kaznu.kz/index.php/relig/article/view/187>. <https://doi.org/10.26577/EJRS-2018-4-187>
4. Бэкон Ф. Собрание сочинений: [В 2-х т.]. — Т. 2 / Ф. Бэкон. – М.: Мысль, 1978. – 556 с.
5. Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің рухани кеңістігі / Т.Х. Ғабитов, Қ.А. Затов. – Алматы: Паритет, 2013. – 225 б
6. “Қазақстан-2050” Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан.

7. Нұрмұратов С.Е. Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік-философиялық талдау. – Алматы, 2000. 62 б.
8. Adam-Troian J., Wagner-Egger P., Motyl M., Arciszewski T., Imhoff R., Zimmer F., et al. (2021). Investigating the links between cultural values and belief in conspiracy theories: the key roles of collectivism and masculinity. *Polit. Psychol.* 42, 597–618.
9. Chiulli A. T. (2020). You need to know for the digital age. Available at: <https://www.thestreet.com/financial-advisor-center/5-things-to-know-for-the-digital-age>.
10. Edward Shills. (1981). Tradition. – Chicago: University of Chicago Press, p. 327.
11. Ford D.P., Connelly C.E., Meister D.B. (2003). Information systems research and Hofstede's culture's consequences: an uneasy and incomplete partnership. *IEEE Trans. Eng. Manag.* 50, pp. 8–25.
12. Gallivan M., Srite M. (2005). Information technology and culture: identifying fragmentary and holistic perspectives of culture. *Inf. Organ.* 15, pp. 295–338.
13. Grand-Clement S., Devaux A., Belanger J., Manville C. (2017). *Digital learning. Education and skills in the digital age*. RAND Corporation, UK.
14. Hastings M. (2018). Why are culture sharing activities important for young learners? Available at: <https://www.aver.com/AVerExpert/why-is-culture-sharing-important>.
15. Hendriith M. (2008). The effects culture and communication have on businesses. Available at: <https://digitalcommons.murraystate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1122&context=bis437>
16. Mabovula N.N. (2021). The erosion of African communal values: a reappraisal of the African Ubuntu philosophy. *Inkanyiso* 3, 38–47. DOI <https://doi.org/10.4314/ijhss.v3i1.69506>.
17. Pliskin N., Romm T., Lee A. S., Weber Y. (1993). Presumed versus actual organizational culture: managerial implications for implementation of information systems. *Comput. J.* 36, pp. 143–152.
18. Sabatini, F. (2012). Who trusts Berlusconi? An econometric analysis of the role of television in the political arena. *Kyklos*, 65(1), 111-131. – 2012.
19. Salehan M., Kim D. J., Lee J. N. (2018). Are there any relationships between technology and cultural values? A country-level trend study of the association between information communication technology and cultural values. *Inf. Manag.* 55, 725–745. DOI <https://doi.org/10.1155/2012/327061>. 2018.03.003
20. Wahab E.O., Odunsi S.O., Ajiboye O.E. (2012). Causes and consequences of rapid erosion of cultural values in a traditional African society. *J. Anthropol.* DOI:10.1155/2012/327061
21. You Z., Feng L. (2021). Integration of industry 4.0 related technologies in construction industry: a framework of cyber-physical system. *IEEE Access* 8, 122908–122922.

References:

1. Abikenov Zh. (2018). Methodological principles of the semiotic approach in the study of cultural studies. Journal "Bulletin of kaznu". Religious studies series. No. 4. 15. 2018. P. 42-48 <https://bulletin-religious.kaznu.kz/index.php/relig/article/view/187>. <https://doi.org/10.26577/EJRS-2018-4-187p>.
2. Averyanov V.V. (2011). trade as a methodological problem in domestic culture XX weeks. Thesis. – Moscow. (in Russ)
3. Ansatbaeva Mira Ajtorekzy. (2017). «Excellence and wear of traditions» Mirror of knowledge. (in Kaz)
4. Bacon F. (1978). Sobraniye sochineni: [in 2-x T.]. - Vol. 2 / F. Bacon. – M.: Mysl. – 556 c. (in Russ)
5. Gabitov T.H. (2013) Spiritual space of Kazakh culture / Gabitov T.H., K.A. Zatov. – Almaty: Rarity, 225 p. (in Kaz)
6. The strategy «Kazakhstan-2050» is a new political course of the established state. Address of the president of the Republic of Kazakhstan - elbasy N. A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan, Astana, December 14, 2012. (in Kaz)
7. Nurmuratov S.E. (2000). the world of spiritual values: a socio – philosophical analysis. – Almaty. – 62 p. (in Kaz)
8. Adam-Troian J., Wagner-Egger P., Motyl M., Arciszewski T., Imhoff R., Zimmer F., et al.. (2021). Investigating the links between cultural values and belief in conspiracy theories: the key roles of collectivism and masculinity. *Polit. Psychol.* 42, 597–618. (in Eng)
9. Chiulli A.T. (2020). You need to know for the digital age. Available at: <https://www.thestreet.com/financial-advisor-center/5-things-to-know-for-the-digital-age>. (in Eng)

10. Edward Shills. (1981). Tradition. – Chacago: University of Chicago Press, p. 327
11. Ford D.P., Connelly C.E., Meister D.B. (2003). Information systems research and Hofstede's culture's consequences: an uneasy and incomplete partnership. *IEEE Trans. Eng. Manag.* 50, pp. 8–25. (in Eng)
12. Gallivan M., Srite M. (2005). Information technology and culture: identifying fragmentary and holistic perspectives of culture. *Inf. Organ.* 15, pp. 295–338. (in Eng)
13. Grand-Clement S., Devaux A., Belanger J., Manville C. (2017). *Digital learning. Education and skills in the digital age*. RAND Corporation, UK. (in Eng)
14. Hastings M. (2018). Why are culture sharing activities important for young learners? Available at: <https://www.aver.com/AVerExpert/why-is-culture-sharing-important>. (in Eng)
15. Hendrith M. (2008). The effects culture and communication have on businesses. Available at: <https://digitalcommons.murraystate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1122&context=bis437>. (in Eng)
16. Mabovula N.N. (2021). The erosion of African communal values: a reappraisal of the African Ubuntu philosophy. *Inkanyiso* 3, 38–47. DOI <https://doi.org/10.4314/ijhss.v3i1.69506>. (in Eng)
17. Pliskin N., Romm T., Lee A. S., Weber Y. (1993). Presumed versus actual organizational culture: managerial implications for implementation of information systems. *Comput. J.* 36, pp. 143–152. (in Eng)
18. Sabatini, F. (2012). Who trusts Berlusconi? An econometric analysis of the role of television in the political arena. *Kyklos*, 65(1), 111-131. (in Eng)
19. Salehan M., Kim D.J., Lee J.N. (2018). Are there any relationships between technology and cultural values? A country-level trend study of the association between information communication technology and cultural values. *Inf. Manag.* 55, 725–745. DOI <https://doi.org/10.1155/2012/327061>. (in Eng)
20. Wahab E.O., Odunsi S.O., Ajiboye O.E. (2012). Causes and consequences of rapid erosion of cultural values in a traditional African society. *J. Anthropol.* DOI <https://doi.org/10.1155/2012/327061> (in Eng)
21. You Z., Feng L. (2021). Integration of industry 4.0 related technologies in construction industry: a framework of cyber-physical system. *IEEE Access* 8, 122908–122922. (in Eng)